

POPULÄR HISTORIA

NR 5/94

PRIS 48 KRONOR

När Nobel sprängde för tsaren

MediaD 0636-05

05

7 388063 604803

Atlantkabeln och världsfreden
Petrus var Sveriges förste författare
Vardag på stenåldern

Befolkningsökning eller födelsekontroll

Av Folke Schimanski

Höstens stora befolkningskonferens i Kairo har satt sökarljuset på födelsekontrollens historia genom tiderna. Inte minst i Sverige har debatten om befolkningsökning och födelsekontroll varit intensiv.

– Vid olika tidpunkter och under olika omständigheter har man säkert velat begränsa befolkningstillväxten. Men jag tror att önskan att öka befolkningen har varit den mest avgörande i historien, konstaterar forskaren Hjördis Levin.

Hjördis Levins doktorsavhandling, som utkommit som bok med titeln *Masken uti rosen* (Symposion 1994) blev mycket uppmärksam under sommaren. Den visar att Sverige ingalunda kan betraktas som ett sexualliberal land, om man bara

går tillräckligt långt tillbaka i tiden. 1910 röstade riksdagen faktiskt igenom en lag som förbjöd propaganda för preventivmedel och födelsekontroll.

Den konkreta orsaken var ett antal föredrag av den ryktbare ungsocialisten Hinke Bergegren, där han pläderade för preventivmedel, dock inte för att lämna dörren öppen för "fri kärlek", utan för att komma tillrätta med de sociala problem som de fattigas barnafödande ledde till. Det var många som var emot Bergegren på den här punkten, däribland kvinnosakskvinnor och socialdemokrater, och han fick stå till svars inför domstol. Trettio år tidigare hade den unge ekonomistuderanden Knut Wicksell lika svårt att få gehör för de s k nymalthusianska idéerna, där barnbegränsning ses som ett viktigt medel för att minska det arbetande folkets misär.

Under tjugotalet blev kvinnorörelsen och socialdemokraterna mer positiva till födelsekontroll, på trettioalet blev kondomer någorlunda åtkomliga, 1938 avskaffades 1910 års lag, men inte förrän på femtiotalet inträffade det verkliga genombrottet för preventivmedlen. Först då kom också sexualupplysningen i gång i våra skolor.

Men det skall Hjördis Levin penetrera i sin kommande forskning. Vad hon skrivit i sin doktorsavhandling vid Umeå universitet behandlar debatten om födel-

sekontroll under den intressanta perioden 1880–1910, från Wicksell till Bergegren.

Var preventivmedelstekniken en fullkomlig nyhet i Oscar II:s Sverige?

– De preventivmedel som existerade innan pillret och spiralen kom fanns redan på 1890-talet: pessaret, kondomen och några olika kemiska medel som kvinnorna kunde använda. De medlen har funnits i alla tider. Vi kan läsa i bibeln, att när en man inte ville avla barn lät han spilla sin säd på marken, och avbrutet samlag har ju alltid varit känt. Och det finns historiska belägg för att kvinnor använt olika metoder, som att man stoppade in en svamp i slidan, eller en citron vars syra – vilket varit känt länge – har en spermiedödande effekt.

Förutom rent personliga skäl, kan det ha funnits andra motiv för födelsekontroll?

– Vid olika tidpunkter och under olika omständigheter har man säkert velat begränsa befolkningstillväxten. Men jag tror att önskan att öka befolkningen har varit den mest avgörande i historien, därför att svält och farsoter har reducerat befolkningen. Behovet av att få en större befolkning har varit viktigare än att minska den.

Den olyckliga och den lyckliga familjen. Ur katalogen från "Gummidepoten", 1911. Foto: Lunds UB

Men det finns exempel på motsatsen: Frankrike under 1700-talet och framåt, där de små familjerna började bli rätt så typiska.

– Efter franska revolutionen, när bönderna blev självägande, var det viktigt att kunna stycka upp jordarna, så att man kunde hålla sin mark intakt med inte allt för många arvingar som gjorde anspråk på den.

Det måste ha varit likadant i andra länder med en liknande uppdelning av jorden. Men Sverige hör inte dit?

– Först skedde det efter vad jag har läst på Gotland. Där började bönderna tidigt med tvåbarnssystemet. Det har ju förekommit under hela historien, att människor haft den här önskan av olika skäl, ekonomiska och andra, men i slutet av 1700-talet uppstår en stor och mer allmän rörelse för födelsekontroll.

Men samtidigt får man inte glömma alternativet abort. Och det var väl inte så ovanligt förr, även om det ibland kunde leda till hårda straff. Och så talar man om änglamakerskor...

– Ja, änglamakerskor är ju sådana som dödar barnet när det är fött. De tar hand om ogifta mödrars barn och ser till att de svälts ihjäl, kvävs eller dyligt, så att de försvinner. Det är en typ av födelsekontroll det också.

”Marx menade att det här med överbefolkning bara var en bluff, som kapitalisterna hittat på för att förtrycka arbetarklassen.”

Hur pass effektiv var den?

– Den var nog väldigt effektiv. Kvinnan födde ju barnet först. En abort var säkert mycket riskablare för kvinnan.

Robert Malthus (1766–1834), präst och nationalekonom, ansåg att vi måste försöka hejda befolkningstillväxten bland de lägre klasserna. Men han pläderade inte för preventivmedel.

– Nej, han menade att om männen väntar att gifta sig tills de ordnat sin ekonomi, så att de kan försörja de barn som kommer, behöver de inga preventivmedel. Detta var en bättre metod än preventivmedel.

– Malthus menar att när människan har ett mål att kämpa för, som att bilda familj och föröka sig, så blir hon arbetsam och strävsam. Det är alltså en idé om uppskjuten behovstillfredsställelse som

Många barn, eller få? Frågan om befolkningstillväxt och preventivmedel har varit föremål för debatt under flera sekler. Foto: Stockholms stadsmuseum

Malthus pläderar för.

I Sverige exponerades den här idén på 1880-talet i gestalt av den unge nationalekonomen Knut Wicksell. Han höll ett föredrag i Uppsala där han förespråkade de s k nymalthusianska idéerna. Men det stötte på ett fruktansvärt motstånd.

– Han höll sitt första föredrag 1880. Året därpå kom han ut med en bok om emigrationen, vilken han såg som ett bevis på att Sverige var överbefolkat. Motståndet kan till viss del hänföras till att han höll föredraget i Uppsala, som då var väldigt dominerat av professorer, teologer och präster.

Wicksell pläderade alltså för preventiv-

medel och inte för återhållsamhet. Det var det som var kvintessensen av nymalthusianismen.

– Fast han menade att nativitetinskränkningen var det viktigaste. Varje kvinna skulle inte föda mer än tre barn.

De resonemang han förde då, varifrån fick han dem?

– Han var klart inspirerad av den engelske sociologen och läkaren George Drysdale, som gav ut en bok med titeln *Samhällslärvans grunddrag*. Och den gick i kraftig polemik mot Malthus. Sexualdriften såg Drysdale som så obetvinglig, att det inte går att leva så avhållsamt som Malthus förespråkade.

Den på sin tid ryktbare debattören Hinke Berggren pläderade för preventivmedel för att komma tillrätta med de sociala problem som de fattigas barnafödande medförde. Foto: Stockholms stadsmuseum

De tidiga feministerna var inte alls intresserade av Wicksells resonemang. Vad var det som stötte dem?

– När Wicksell framträdde fanns det redan en stark sedlighetsrörelse. Och den hade en del medlemmar gemensamma med kvinnorörelsen.

De sedliga feministernas huvudpoäng var väl att Wicksells resonemang ledde till att männen kunde röra sig friare på den sexuella marknaden.

– Ja visst. Det här medlet skulle ju göra att kvinnornas möjlighet att neka samlag för att inte bli med barn bortföll. Allra helst som preventivmedelsförespråkarna åberopade att mannen har en obetvinglig sexualdrift som han måste få utlopp för. Var fanns kvinnans frihet? Vad hade hon att välja på?

Arbetarrörelsen var ju skeptisk till nymalthusianismen. Vilket var dess viktigaste argument mot den?

– Marx menade att det här med överbefolkning bara var en bluff, som kapitalisterna hittat på för att förtrycka arbetarklassen. Enligt honom får arbetaren många barn därför att han är fattig, han

är inte fattig därför att han har många barn. Därför pläderar socialdemokraterna för att man ska genomföra en omfördelning av resurserna. Gör man bara det och avskaffar alla parasiter, kommer maten att räcka, man behöver inte vara orolig.

Men småningom växer det fram en förståelse för Wicksell och nymalthusianismen.

– Ja, i samband med att första världskriget tar slut och det blir en depression börjar socialdemokratin bli lite mer intresserad.

– Kata Dahlström ser barnbegränsningen som ett medel i klasskampen. Hon kom fram till det under storstrejken 1909. Dessförinnan var hon starkt motståndare till preventivmedel. Men under storstrejken hävdade hon att man kunde se att det var de arbetare som hade stora skaror av barn som inte kunde hålla ut i strejken.

Vilka argument hade Hinke Berggren för barnbegränsning?

– Han hade den humanitära synen på den. Det var grymt och brutalt att de allra fattigaste människorna skulle föda så

många barn och bära den stora bördan i barnafödandet.

Medan Wicksell blev utsatt för trakasserier vid Uppsala universitet så blev det rentav rättegång mot Hinke Berggren.

– Det fanns ett väldigt starkt motstånd mot hans budskap våren 1910. Det fanns folk som ville skärpa lagen mot osedlighet. Man ville komma åt Bergegren med den lagen. Men många menade att den lagen inte räckte, att den inte sade någonting om preventivmedlen. Bergegren predikade inte någon allmän promiskuitet, utan han menade tvärtom att man skulle hålla sig till en partner. Alltså måste man stifta en lag mot preventivmedel.

”Det gick att köpa preventivmedel på apotek och i sjukvårdsaffärer. Fast det kanske inte var så lätt att få tag på dem.”

1910 års lag, som kom till följd av Bergegrens utspel, begränsade användningen av preventivmedel. Var den ett direkt förbud mot dem?

– Nej, det här är ett missförstånd som finns i nästan alla läroböcker, att den förbjöd både försäljning och användning av preventivmedel. Det gick att köpa preventivmedel på apotek och i sjukvårdsaffärer. Fast det kanske inte var så lätt att få tag på dem. Massproduktionen av preventivmedel och en någorlunda tillgänglighet kom inte förrän på trettioalet. Vad lagen förbjöd var propaganda för folkminskning.

Men det fanns väl många annonser för preventivmedel redan kring sekelskiftet.

– Ja, jag har sett dem redan under 1880-talet, och det finns gott om dem kring 1910. Dessutom såldes det mycket preventivmedel via postorder. Det var det här som vitabandskvinnorna kämpade mot. De ville förbjuda postverket att medverka till försäljning av preventivmedel.

Varför avskaffades preventivmedelslagen 1938?

– Det fanns en stark kritik mot den från början, och den kritiken ökar markant under 1920-talet, särskilt när antalet aborter börjar öka väldigt (på tjugotalet räknar man med att det gjordes hundratusentals aborter per år!). Och då säger man: det här är ju följden av att man inte

Trots lagar som begränsade användningen av preventivmedel fanns de att köpa på apotek.
Foto: Stockholms stadsmuseum

får ha rimlig tillgång till preventivmedel.

När kom genombrottet för acceptansen av preventivmedel?

– Jag tror inte att det kommer på allvar förrän på 1950-talet, en allmän skamkänsla sitter kvar hos människorna. Det är först på 1950-talet som Elise Ottesen-Jensen blir en etablerad opinionsbildare, och det är då man börjar acceptera sexualupplysning i skolorna.

Idag har en farlig könssjukdom framkallat behovet av kondomer. Men förr var syfilis en väl så farlig venerisk smitta. Var inte detta ett argument för skyddsmedel?

– Frågan var faktiskt uppe i debatten om lagen. Ett av de starka argumenten för preventivmedel var den katastrofala spridningen av syfilis och gonorré. Det fanns inte någon bot mot syfilis förrän en bra bit in på 1900-talet, och detta var precis lika allvarligt som AIDS-dilem-

mat idag. Men motargumentet i riksdagen var att den nytta kondomer kan ha för att hindra spridning av könssjukdomar uppvägs av att det i gengäld blir så mycket mer promiskuitet...

Vi konstaterade ju att kvinnorörelsen i sin barndom hade en negativ och moraliserande syn på preventivmedel. När sker en ändring?

– Under tjugotalet framträder en grupp frisinnade kvinnor, som blir bärare av en feministisk sexualpolitik över de politiska blockgränserna. Medan Elise Ottesen-Jensen under de första tjugio åren går sin egen väg; hon samarbetar inte med de borgerliga kvinnorna.

Hur får vi in den nutida kvinnorörelsen i det här perspektivet?

– Sextiotalets kvinnorörelse var väldigt sexualliberal. Men efter några år började kampen mot incest, mot våldtäkt, mot pornografi, mot prostitution, och då

började den moderna kvinnorörelsen att se tillbaka på 1800-talet. Den upptäckte då att den tidiga kvinnorörelsen sagt precis samma saker för hundra år sedan.

Sex = manligt och skamligt, alltså.

– Man ville ha en mer feministisk sexualpolitik, som klarare betonade den kvinnliga partens rätt i sammanhanget. Den sexualpolitik vi haft har varit väldigt mansdominerad.

– Numera går man i USA till attack mot ett preventivmedel som fungerar som ett vaccin, och man menar att det sätter ner immunförsvaret. Här kan alltså den sexuella friheten vändas emot kvinnorna. I och med att man, med männens "obetingliga sexualdrift" i åtanke, velat tala om för kvinnorna att de skall vara tack-samma för att slippa föda barn, har kvinnorna varit tvungna att acceptera nästan vad som helst. Det är bra att det har kommit en reaktion mot detta. □